

Mikszáth Kálmán

A tót atyafiak. A jó palócok

Editura **KEDVENC** Kiadó
Székelyudvarhely, 2014
ISBN: 978-606-93543-9-1

Az arany-kisasszony

Bevezetés

Uraim, ha a pokolban egyszer az a gondolatjuk támadna az ördögöknek, hogy várost építsenek, az bizonyosan olyan lenne, mint Selmecebánya.

Bocsássá meg az ottani érdemes magisztrátus ezt a becsmérést, nem akar lenni sem sértés, sem gúny, különösen az élőkre vonatkozólag, kik bizonyára nem tehetnek róla, hogy az őseik olyan bolondos helyre építkeztek. Nyájas olvasó, ki még nem jártál e görbe országban, képzelj magadnak háromezer hegycsúcsot, ugyanannyi völgykatlant, egy tucat sziklát, mely sűrűn be van építve mindenféle alakú házakkal, melyeknek előrésze sokszor háromemeletes, míg ellenben a háta szerényen odalapul a hegyhez.

Ha végigjárod e maga a természet által kikövezett várost, szíved csordultig megtelik humanisztikus érzelmekkel, s elérzékenyülten sóhajtasz föl: "Hát még itt is emberek laknak?"

A vidék kietlen, rút, az időjárás mostoha.

A zimankós "Szitnya", a "felhők szeretője" erővel aszott keblére húzza le szeretőit, akármerre tartanak.

Ha felhője nincs, mint a mellőzött vénleány, duzzog, fölfújja magát. Ha tehát eső nem esik, szél sivit végig a zezzugos utcákon, a sikátorokon. Szomorú város ez! A levegője méreg a bányák kipárolgásától, vizétől "golyva" nő a halvány arcú leányok és idétlen férfinép nyakán. A harmadévi újoncozásnál hatszáz katonakötelezett ifjú közül négy vált be "császár emberinek". (Szinte szégyenlem megírni.)

Egy idősb nőt láttam egyszer a "Kamara utcán", amint lihegve és a fáradságtól kimerülten egy mennydörgős nagy kosárral a hátán mászott a hegynek, mert Selmecebányán vagy fölfele mászik az ember, vagy lefelé ereszkedik; tertium non datur. [1]

A kosár átkozottul füstölgött. Azt hittem, valami portékája meggyulladt benne, s rákiáltottam a szegény tót asszonyra:

- Anyó, ég a kosara!

Ónszürke arcát mosolyra fordítá felém, s anyai büszkeséggel mondá:

- Ej, dehogy. A Náckó pipázik bent.

S valóban, egy veszekedett kamasz ült a kosár alján összekuporodva, aki már pipázott, s akit anyjának még mindig a hátán kellett cipelni.

Sehol a világon nem olyan részrehajló a mennyei gondviselés, mint Selmecebányán. A hegyen lakó Csemez Stevónak egy órával korábban kel és későbbben nyugszik a nap, mint közvetlen szomszédjának, az alatt lakó Kutlik Stevónak, valamint sehol sem mutat föl olyan eredeti közlekedési viszonyokat geográfiai helyzet, mint itt.

A Csemezék Krisztina nevű leánykája például kiáll ebéd után a zöldre festett kapuajtóba, s amint merengő fekete szemével meglátja a szomszéd hegygerincen, hogy a Mirkovszkiék Bohuska nevű kisasszonya a kertben sétál, nyájasan int gyönyörű fejecskejével, és üde, csengő hangján átkiált:

- Megebédeltetek, Bohuska?

Bohuska megfordul a kedves, nyájas és ismerős hangra, s ugrándozva fut a kis Krisztina felé egész a hegygerinc széléig, hol a tátongó mélység kezdődik; alig vannak hűsz lépésnyire egymástól, kedvükre fecseghetnek.

- El is felejtettük már. Hol leszesz ma?

- Itthon - felelte Krisztina.

- Mindig otthon! Jobban tennéd, ha átjönnél most délután hozzánk.

- Magam is szeretném, Bohuska, mert kiállhatatlan vendégeim lesznek... csúf emberek...

- Nono, megállj csak! Kik azok a nagyon csúf emberek? Vajon igazán azok-e?

A szép Krisztina fölnevetett. Csengő kacagása hallatára abbahagyták dalukat a fülemilék a "fekete csalitosban". A szebb hangra figyeltek ők is.

- Ha igazán csúfok-e? Meghiszem azt, Bohuska. Az öreg bányagróf lesz itt meg a Csutkás professzor.

- Juj, Krisztina!... Így már csakugyan hozzánk kell szöknöd.

- Meg is tenném, ha olyan messze nem volna.

S valóban, a Csemezők lakásától a Mirkovszkiéig jó másfél órányi út volt, mert le kellett ereszkedni egész a lutheránus templomig, onnan megkerülni a várost Szélakna felé, s ott a katolikus anyaszentegyház melletti kőlépcsőzeten fölkapaszkodni a "Klopácskára", melytől már aztán tűrhető út visz a Mirkovszki házig.

- Ha messze van is, Tinikém, mit tesz az?

- Nem, nem, Bohuska... ha azelőtt meglátogattalak, és esteledett, nálatok tölthettem az éjt - de most... most, tudod, hiszen tudod... nem lehet...

Krisztina kifejezésteljes, gyönyörű arcát pír öntötte el. Szemvesztő tündérszín, még a szivárvány is megirigyelhetné.

- Igaz, igaz... Az a haszontalan fiunk! Ugyan, hogy juthat eszedbe? - viszonzá Bohuska kedvetlenül - én el is felejtettem, hogy a világon van.

Tini szótlánul nézett le a mély völgytorokba, melynek alján és oldalain, mint a tündérmese táncra kelt rögei, megelevenedtek az idő feketített házfödelek, és elkezdtek mozogni, ingadozni, mintha el akarnának indulni valahova Rakabánya felé.

- Ti jertek át! Te, kedvesem... - indítványozta Tini, és a fejére kötött fehér túllkendőt egy rántással olyan mélyen lehúzta a szemére, hogy semmi sem látszott szép arcából, csak az álla hegye; egy kis darabka a mennyországból.

Első fejezet

Csutkás tanár úr és Luppán Demeter úr bemutatattik a nyájas olvasónak

Bizonyára egyike a legszebb dolgoknak ez árnyékvilágon a házasság. Isten ments, hogy ezt eldisputáljam az utánam következő nemzedéktől; mert ha már mi ittunk a suvikszos palackból, az adomabeli cigány logikája szerint, hadd iganak ők is.

Ha tehát nem kárhoztatom a jövő maradékra nézve, nincs okom a múltakba visszatekintve sem megróni elődeink közt akár Luppán Demeter lovagot, akár Csutkás tanár urat, amiért abba a

meleg fürdőbe vágyakozának, amelyből, mikor benne van, nyomban kikiváncozik az ember.

Nagyobb baj, hogy ugyanazon egy fürdőkád felé vonta hajlamuk őket, kik annyi év óta a lehető legnagyobb barátok.

Nem is csoda ez, kérem, olyan embereknél, kik szakadatlanul együtt vannak, kölcsönös tisztelet, egyetértés uralkodik köztük, természetük, hajlamuk, gondolkodásmódjuk bizonyos egyöntetőséget nyer, s addig-addig dicsérgetik, bámulják közösen egy harmadik hasonló lelki-testi barátjuk, Csemező István kémia-professor Krisztinkáját, míg halálosan beleszeretnek.

Én legalább nagyon természetesnek tartom, hogy ennek így és nem másképp kelle történnie. Egyszerre süttött ki szíveikben a "vének nyara", s egyugyanazon virág fogamzott meg a száraz talajban.

Ha valamin, csak azon bámulok, hogy maga Csemező István úr nem lett szerelmes valakibe, mert hiszen egy lélek voltak ők három testben, aztán soha a világ eleje óta nem merült föl köztük semminemű vitás kérdés vagy nézetkülönbség, kivéven a burnót élvezetében.

Ezen az egyetlen téren önálló kapacitás volt mind a három úr.

Luppán lovag ugyanis azt állította, hogy a burnótot olyanformán kell fölszíni, mint mikor a mágnespatkó vagy a megdörzsölt spanyolviasz messziről felhúzza a tüt vagy a nyírott papírszeleteket; a világért sem szabad a burnótot egészen odavinni az orrlyukakhoz s ezáltal devalválni a mennyei kéjt, mely ezen metódus szerint őrijítő fokra hág.

De már ezt Csutkás tanár úr nem engedheti. Ő sem a szemeten szedte tudományát, hogy holmi felületes és ferde... ferde és egyéni... egyéni és rossz szokás által megdönteni engedje ama sarkalatos princípiumot, miszerint az orrlyukak egyenesen arra valók, hogy azok tubákkal tömessenek be. Mégpedig jól tömessenek be. - A lyuk fogalma már magától valamely hiány fogalmát nyújtja. Ha egyéb hiányt nem, testfolytonossági hiányt mindenesetre. A hiány pótlandó! s vajon mivel lehetne pótlandó egyénnel, mint burnóttal?

Csakhogy ezt némi csinnai és ízléssel kell tenni. A szelencét azalatt míg az orrt lakmároztatjuk, szépen alá kell tartani, a mutató-

és a mellékujj közé szorítva, hogy a lehulló burnót kárbavesztének tudata ne háborítsa meg a gyönyört. E pontnál, ti. a szelence alátartásánál, több gráciát fejthet ki egy férfi, mint amennyi elég, hogy minden asszony fejét elbolondítsa.

Érdemes kollégája nézetét vallja Csemez úr is, de azon lényeges eltéréssel, hogy a szelence alátartása tiszta ostobaság; egy a tökély magasabb fokán álló tubákoló bizonyára nem is fog vetemedni e primitív fölfogásra, egy igazi szakember, míg a fölösleges burnót aláhull, a nyelvét nyújtja ki, s azzal fogja föl a veszendő részeket. Ez az egyedüli helyes rendszer Csemez úr szerint, melyet kötelességének tart az emberi nem fölvilágosítása céljából mindannyiszor megvédelmezni, ahányszor szükséges.

E részletesen körvonalazott véleménykülönbségen kívül csak a mély emberismerő találhat még némi elütő tulajdonokat köztük, kiknek időjárával még alakjuk, arcuk is majdnem egyforma lett, sőt azóta, hogy Luppán lovag parókat visel, a hajuk is. Mindamelllett nem tartunk fölöslegesnek néhány szót elvesztegetni az érdekes férfiak bővebb megismertetésére, legalább Csutkás és Luppán urakat mutatva be.

Csemez professzor úr közbül esik, és a kettőnek arányos vegyülete; minden okos ember eligazodhatik rajta látatlanban is. Csutkás úr személyleirata szóról szóra lemásolva a tavalyi útleveletről, a következő:

Vallása: lutheránus.

Születéshelye: Podzemcsok, Trencsén megye.

Életkora: negyvennyolc éves.

Arca: hosszúkás.

Orra: rendes.

Szeme: kék.

Haja: szőke, őszbe boruló.

Különös ismertetőjelei: orra vörös.

A Luppán lovag személyleiratáival is azonnal készen vagyunk, ha megemlíjtük, hogy az ő útleveleiben az illető rovatok betöltésénél csak két helyen történik némi elágozás, arca: "tojásdad", különös ismertetőjelei: "orra sötétkék".

Bezzeg, mennyivel tágabb mezőt nyújt az elmélkedésnek a két férfiú szellemi világa.

Csutkás tanár úr egy rajongó pedagógus, egy valóságos Pestalozzi, ki a legmodernebb elvekből indulva ki, jutalmát ebben leli, s ezzel dicsekszik egész az unalomig. Keveset beszél, csendesesen, elmélyedve ül esténként két barátja közt, csak néha veti föl szemeit, egyet szippant ismert metódusa szerint a burnótszelencéjéből, és halkán dörmögi:

"Csüggnek rajtam..."

Aztán behunyja szemeit, barátait látszik hallgatni, hümmög közbe, és addig bólingat, bizonyoz neki fejével, míg minden percben elszunnyad, meg fölébred, mint a csirke, ha hintázzák.

- Igen, igen... csüggnek... - riad föl e szavakkal, bambán nézve szét maga körül.

Barátai, kik már tudják, hogy ez alatt a tanítványai szeretetét érti, annyira megszokták évek óta e koronkinti felkiáltást, hogy csakis annyiba veszik, mint a "hüm" vagy "hja" gondolatpótló szavakat, és egészen természetesnek találják.

Csutkás tanár úr tekintélyes férfi, s habár múltjában nincs annyi fényes és szomorú emlék, mint aminőkkel Luppán lovag dicsekedhetik, mindamelllett meg kell említenem, hogy igenis történt vele egy csodálatos esemény, mely félig-meddig őt is az irodalomtörténet közvetlen közelségébe helyezi.

Ő volt Petőfi poezis professzora!

Halljátok, uraim, a Petőfié! Hát nevelt még ennél valaki különb embert a nemzetnek? - ő (Csutkás tanár úr) adta neki az alapot. Nos, ki mondhatja, hogy az alap nem volt jó? Senki. A tények beszélnek, mindig a tények... valóban csak a tények.

A rossz nyelvek ugyan azt suttogják, mintha Petrovics Sándor (Csutkás úr e néven emlegeti) órála írta volna: "mégis szekundába pónált sok számár professorom - a poezisból is abba estem", de minthogy a tények beszélnek, mindig és mindenütt, a tények azt beszélnek, hogy ez nem igaz, ott van a hiteles classificatio még a mai napig is az iskolai archívumban, abból kiviláglik, hogy Petőfi tőle jó "kalkulust" kapott. - Mert hát fölismerte ő nyomban, kiben mi lakik.

Van még erről a Petőfiről egy regényes legenda Selmeceen, melyről mindenki tud valamit, de egészen nem tudja senki, csak Csutkás tanár úr.

Nemzedék nemzedéket vált föl a nagy, sárgára meszelt líceumban, de a Petőfi-legendából nem vesz el morzsányi sem. Híven adják át az elődök az utódok emlékezetének, s az emlékezet gonddal virraszt fölötte, s úgy őrzi, mint a két szeme világát. Örökkön-örökké élni fog az ott amúgy csonkán, hézagosan is - aminőnek azt a költő ottléte után egy negyedszázad év múlva találtam.

Ha Csutkás úr akarna szólni!... Ő tudja! Neki tudnia kell, mert vele áll összeköttetésben a legenda.

Azaz, Csutkás tanár úr nem azon ember, aki csukva tartsa a száját ilyenekben, nem is az itt a baj, mintha nem akarná elmondani, szívesen tölti kedvét barátjainak és ismerőseinek, Csutkás úr valóságos "jó ember", aki semmit sem képes megtagadni tőlük, azok pedig eleget kérik, faggatják, de mi haszna, mikor megvan az a tulajdonsága, hogy a "praelectión" kívül, a burnótozás elméletét kivéve, nem képes semmiről hosszabban beszélni. Harmincéves tanári pályájának egyhangúsága és sajátságos természete lehetetlenné tett számára a betanultakon kívül bárminemű előadást.

Csak a bor képes feloldani a nyelvét, ami nem lehetne ugyan akadály a legenda elmondására, mert Csutkás úr igen gyakran iszik bort, s ily alkalomkor évek óta mindig szőnyegre kerül a Petőfi múltjának ezen kalandos és homályos része, bele is kezd az érdemes férfit, mindannyiszor elmondván, hogy a boglyas Petrovics ott lakott a líceum fölötti hegyen az öreg Muszurnál, a kamarai hajdúnál, akinek nemrég jött meg a fia Olaszországból, a légiótól, honnan kitüntetésül vizitkártyára ragasztva egy darab tépést hozott abból a rongyból, mellyel a megsebesült Garibaldi véres lábát borogatták. Micsoda? Hát lehet ennél különb érdemrend? Vagy van-e Garibaldinál nagyobb hős akár az ó-, akár az újvilág történetében? Nincs, ki mondja, hogy van? Senki sem meri mondani. De nem is tanácsolná Csutkás úr, mert annak övele, az ő argumentumaival gyűlnék meg a baja. Mert az argumentumok nagy fegyver, kimondhatatlanul nagy fegyver. Aki nem hiszi, annak ezt be is bizonyítja. Nézzük pl. Katalin cárné egy esetét...

Egyszóval Csutkás tanár úr ilyenkor mindig oly messze távozik el az alapgondolattól, melyből kiindult, hogy mire oda visszatérne,

addig elálmosodik, feje bágyadtan lekonyul az asztalra, s azt makogja féléberén, félálomban: "Csüggnek rajtam"... és elalszik.

Már Luppán lovag egészen más ember! Csupa beszéd, a megtettesült nyíltság. Emlékeit nem tartja zár alatt. Még olyan dolgokat is elmond, aminők sohasem történtek meg vele, amikről csak ő képzelettel, hogy átélte, átszenvedte.

Szomorú emlékek, mik fájó rezgésbe hozzák szívét, mikor beszél, elérékenyítik, könnyeket facsárnak szemeiből, és mégis mindig beszél, mert jólesik neki ez a kegyeltes bánat.

Arca átszellemül, hangja szelíd, hajlékonyá lesz, midőn a meghatottság legőszintébb jeleivel elmondja boldogult neje halálát, amint a szegény asszony napokig feküdt ott betegágyán a megsemmisüléssel viaskodva; milyen aggodalommal virrasztott ő éjjel-nappal a haldokló anya fölött, ki midőn utószor keblére zárta kicsi gyermekeit, így szólt hozzájuk bágyadt mosollyal: "ne sirjatok, el fogok jönni értetek; magammal viszlek".

... S elvitte nemsokára mindkettőt.

A kis Lacika rá egy fél évre meghalt tüdőgyulladásban. Istenem, Istenem, milyen okos, kedves gyermek volt! Luppán úr ezer meg ezer dolgot tudna a kis Laciról és a később elhalt gyermekéről, Eszterkéről, ha szavait el nem nyomná fuldokló zokogása...

... Pedig hát az egész dologból egyetlen szó sem történt meg, Luppán lovag múltját, gyermekségétől kezdve egész mai napig, minden selmeci ember ismeri, és bizonyára nagyon jól tudja, hogy sohasem volt felesége, következésképpen gyermeke sem.

De ha tudják is az ellenkezőt, nem mondanak neki ellent, mert ő maga szentül hiszi, és hiszi, anélkül hogy elmeháborodott lenne. Nem, nem, a "bányagróf"-nak (Selmecen az atya titulusát a fiú is öröklötte) nem hiányzik egyetlen kereke sem. Okos, derék és becsületes ember az agglegénység összes jellemző tulajdonaival, de ebben az egyetlen dologban nagyon sajátságos, nagyon különös.

A legtöbben arra vezetik vissza e dolgot, hogy Luppán lovag egy fiatal, szép leányba volt szerelmes valaha, akit szülei nem akartak hozzáadni. A leány emiatt annyira elbúsult, hogy mérget vett be, s szörnyű kínok közt meghalt. Luppán úr túl érzékeny kedélyére (valóban túl érzékenynek mondják emiatt a selmeciek) nagyon hatott